

ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

І. Ю. Потай, канд. техн. наук, доц.;

Л. Л. Бобровська, магістрант

Національний університет кораблебудування, м. Миколаїв

Анотація. Проаналізовано антропогенний вплив на стан ґрунтового покриву. Розглянуто та проаналізовано стан і використання земельних ресурсів Миколаївської області; досліджено основні чинники антропогенного впливу; розроблено практичні заходи по запобіганню їх негативної дії на земельні ресурси.

Ключові слова: земля, земельні ресурси, антропогенний фактор, деградація, потенціал, екологічна та економічна безпека.

Аннотация. Проанализировано антропогенное воздействие на состояние почвенного покрова. Рассмотрены и проанализированы состояние и использование земельных ресурсов Николаевской области; исследованы основные факторы антропогенного воздействия; разработаны практические мероприятия по предотвращению их негативного воздействия на земельные ресурсы.

Ключевые слова: земля, земельные ресурсы, антропогенный фактор, деградация, потенциал, экологическая и экономическая безопасность.

Abstract. Analyzed anthropogenic impacts on the soil. Reviewed and analyzed the status and use of land resources Mykolaiv region; to study the main factors of anthropogenic impact and develop practical measures to prevent adverse impacts on land resources.

Keywords: land, land resources, the human factor, the degradation, the potential environmental and economic security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розбудова ринкових відносин в Україні зумовило невідкладну потребу грошової оцінки землі. Вона відкриває можливість вирішення регулювання земельних відносин, питань вирівнювання економічних умов господарювання та необхідна для передачі земель у власність, спадщину, при даруванні, оренді, купівлі-продажу, заставі земельних ділянок, визначенні ставок земельного податку, ціноутворенні, обліку сукупної вартості основних засобів виробництва, визначенні розміру внеску в статутні фонди акціонерних товариств, об'єднань, кооперативів, спільних підприємств тощо.

Перехід до господарювання на засадах ринкової економіки, запровадження приватної власності на землю зумовили підвищений інтерес як до самої землі, так і підходів щодо її раціонального використання. Проблема ефективного використання земель сільськогосподарського призначення в Україні дедалі більше ускладнюється. Сьогодні це має різні аспекти, головними з яких є економічний, організаційний та екологічний. Рівень використання земель в Україні нині настільки критичний, що подальша деградація потенціалу земельних ресурсів у сільському господарстві може мати катастрофічні наслідки, котрі відповідним чином, безперечно, позначатимуться на загальному рівні продовольчої безпеки країни, здоров'ї нації тощо.

Ця проблема є загальнодержавною і вирішення її є актуальним практично для усіх регіонів України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні і практичні аспекти збереження та відтворення земельних ресурсів, проблеми ефективного використання їх у сільському господарстві висвітлені в наукових працях відомих вчених: А. С. Даниленка, Д. С. Добряка, О. Ю. Єрмакова, В. Я. Месель-Веселяка, Л. Я. Новаковського, О. М. Онищенко, П. Т. Саблука, А. М. Стельмашука, В. М. Трегобчука, А. М. Третяка, М. М. Федорова, В. Й. Шияна, В. В. Юрчишина, В. П. Янчука та інших. Однак динамічність змін ситуації в агропромисловому комплексі України вимагає поглиблених досліджень з метою вироблення стратегії і тактики подальшого вдосконалення економічних взаємовідносин щодо використання землі в сільському господарстві. Крім того, існує ряд дискусійних питань щодо грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення.

МЕТОЮ РОБОТИ є аналіз тенденцій використання земельних ресурсів в державі; вивчення поточних та перспективних можливостей покращення екологічної безпеки та розробка практичних заходів по запобіганню негативного антропогенного впливу на земельні ресурси.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Земля – найважливіша складова природних ресурсів; основа рослинного і тваринного світу; вмі-

стилище природних багатств; операційний базис промисловості, населених пунктів і доріг; головний засіб виробництва в сільському господарстві. І саме тому раціональне землекористування є обов'язковою складовою комплексної системи експлуатації та охорони природних ресурсів.

У Миколаївській області практично завершено первинну приватизацію сільськогосподарських угідь, яка відбувалась через безоплатну передачу земель державної власності недержавним сільськогосподарським підприємствам та паюванням землі. Станом на 01.01.2014 р. набули права на земельну частку (пай) 196,7 тис. осіб, з них 99,5 % отримали сертифікати. В результаті розпаювання власність на ці ресурси стала персоналізованою і досить подрібненою.

Земельно-ресурсний потенціал України по суті є унікальним, що обумовлює її особливе місце серед інших європейських країн. З "Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року", які затверджено Законом України від 21 грудня 2010 року N 2818-VI, можна дізнатися, що стан земельних ресурсів України близький до критичного. За період проведення земельної реформи значна кількість проблем у сфері земельних відносин не лише не розв'язана, а й загострилася [1].

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування: порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту; розораність сільськогосподарських угідь досягає 80 %, а в ряді регіонів перевищує 88 % (86,2 % в Миколаївській області) і є найвищою у світі; до обробітку залучені малопродуктивні угіддя, включаючи прируслові луки і пасовища та схилі землі. Такого рівня розораності не знає жодна країна світу і, наприклад, в США складає 16,9 %, Англії – 29,6, Франції – 32,0, ФРН – 32,8 %. Як наслідок, на сьогодні 14,8 % загальної площі зрошуваних земель піддаються еродуванню, 1,5 % – перезволоженню, понад 4 % солонцюваті та засолені.

Нераціональне використання земель сільськогосподарського призначення призвело до зниження родючості ґрунтів: майже на всіх землях спостерігається зменшення вмісту гумусу в ґрунті. Щорічні еколого-економічні збитки від ерозії ґрунтів оцінюють в сумі біля 9,1 млрд. грн. У зв'язку з цим на даному етапі постає проблема наукового обґрунтування та запровадження заходів, що сприятимуть розвитку сталого землекористування, підвищенню економіко-екологічної ефективності використання потенціалу земельних ресурсів.

Різноманітність форм людської діяльності, які змінюють біотичні й абіотичні елементи природи, багато вчених об'єднують під загальною назвою антропогенні впливи, або антропогенні фактори.

Український еколог О.О. Лаптев, зокрема, розглядає антропогенні фактори як породжені соціальним обміном речовин і енергії тіла, речовин, процеси і явища, які впливають на природу одночасно з природними факторами [6].

Взагалі антропогенні фактори – це впливи людини на екосистему, що зумовлюють у її компонентів (абіотичних і біотичних) суттєві відгуки. Вони можуть бути фізичними, хімічними, кліматичними, біотичними, а за характером зв'язків – вітальними і сигнальними, за часом дії – постійними і періодичними, ледве помітними і катастрофічними.

Висока розораність території України та екстенсивне освоєння земель у минулому призвели до їх деградації та зниження родючості. Найвагомими трансформувальними процесами, які зумовили порушення структурно-функціональної організації ландшафтів, були заміна природних еколого-стабілізуювальних угідь орними землями та формування антропогенних типів ландшафтів – агроландшафтів, які належать до спрощених та нестабільних систем із низькою здатністю до саморегуляції.

Антропогенний вплив на довкілля постійно зростає і досягнув критичних значень, що позначилося на стані ґрунтового покриву. Погіршуються фізичні, хімічні й біологічні властивості ґрунтів, зростають площі деградованих земель, забруднених атмосферними викидами й стічними водами, хімічними речовинами та радіонуклідами. За останні 25 років вміст гумусу в ґрунтах зменшився в середньому з 3,5 % до 3,2 %, площі кислих ґрунтів збільшилися на 1,8 млн. га (25 %), а площі засолені – на 0,6 млн. га (24 %) [8].

Варто підкреслити, що антропогенний вплив відбувається не лише на утилітарних особливостях ґрунтів, що безпосередньо впливають на сільськогосподарське виробництво. Треба також зважати на екологічні функції ґрунту у ширшому розумінні. Передусім потрібно бачити у ньому середовище існування всього живого, тобто рослинного і тваринного світу як субстрату, де відбуваються біохімічні цикли перетворення речовин, регулюються процеси обміну і з атмосферою, і з гідросферою [2].

Сьогодні, в умовах функціонування нових організаційних форм господарювання в аграрній сфері, формування ринкової системи економічних взаємовідносин між державою та підприємствами, значного погіршення екологічного стану земель постає нагальна потреба відповідного теоретичного та методичного забезпечення обґрунтування ефективного землеустрою, визначення його нових напрямів та резервів.

Згідно з державною статистичною звітністю, в Миколаївській області налічується 122,8 тис. га земель лісового фонду, в тому числі вкритих лісовою рослинністю 99,4 тис. га.

Розподіл основних видів земельних угідь складається таким чином:

- сільськогосподарські землі – 2008,8 тис.га (81,7%);
- ліси та інші лісовкриті площі – 122,8 тис.га (4,99%);
- забудовані землі – 98,2 тис.га (3,99%);
- відкриті заболочені землі – 21,2 тис.га (0,86%);
- відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом – 30,9 тис.га (1,27%);
- території, що покриті поверхневими водами – 122,8 тис.га (4,99%) [7].

Лісогосподарські землі державного значення Миколаївської області знаходяться в постійному користуванні 9 державних лісогосподарських підприємств і займають площу 77,7 тис. га (або 56,7% всіх лісових земель області). Розораність території Миколаївської області складає 62,4%, лісистість – 1,1%, розораність сільськогосподарських угідь в Миколаївській області досягає 86,2%

Розглянемо більш докладно структуру земельних ресурсів Миколаївської області. З екологічної точки зору земельні ресурси Миколаївської області представлені рекультивованим агроландшафтом, який експлуатується не одне сторіччя. За площею та біопродуктивним потенціалом земельний фонд області один з найбагатших в Україні. Миколаївська область займає площу 24,6 тис. км², що відповідно 4,07% від території України. За цим показником область посідає 4 місце в країні, поступаючись лише Одеській, Дніпропетровській та Чернігівській областям.

Миколаївська область, що займає площу 24,6 тис.км² з населенням близько 1,1735 млн. чоловік, розташована в південній частині України, межує з Одеською, Кіровоградською, Дніпропетровською та Херсонською областями, розміщена в басейнах р. Південний Буг (59,5%), р. Дніпро (23,5%) і річок Причорномор'я (17%). [4]. Причиною такої розмаїтості є насамперед приуроченість території області до двох зон – лісостепової та степової. Найродючішими ґрунтами області є чорноземи типові та опідзолені.

Структура сільськогосподарських угідь декілька змінилася за останні роки (рис. 1). [3]

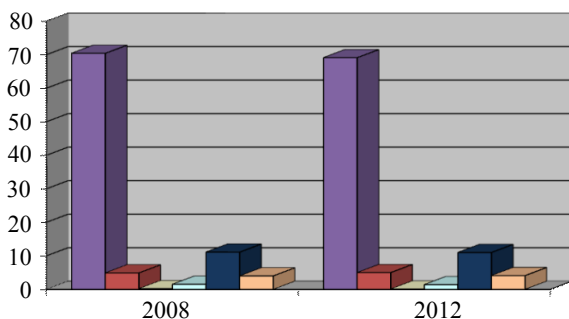

Рис. 1. Динаміка змін основних видів земельних угідь Миколаївської області: ■ – рілля, с.г. угіддя; ■ – ліса і лісо вкриті площі; ■ – перелogi; ■ – багаторічні насадження; ■ – сіножаті і пасовища; ■ – територія, вкрита лісовою рослинністю

Збільшення розміру та питомої ваги сільгоспугідь і ріллі негативно вплинуло на показники рівня використання сільгоспугідь: за період з 2010 р. по 2012 р. ступінь освоєння та рівень розораності в господарствах суспільного сектора зросли відповідно на 5,5 та 6,7 в.п., а в приватних підприємствах – на 2,3 та 1,2 в.п. (табл. 1).

Таблиця 1. Рівень використання земельних ресурсів в Миколаївській області у розрізі категорій господарств (на початок року, %)

Показники	Всі категорії господарств			Суспільні підприємства			Приватні підприємства, в т.ч. фермерські		
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Ступінь освоєння земельних ресурсів	81,9	81,9	81,9	91,2	97,0	96,7	95,4	97,0	97,7
Рівень розораності	86,1	86,2	86,2	86,0	91,0	92,7	92,7	91,8	93,9
Питома вага ріллі в площі сільгоспугідь	84,2	84,3	84,5	84,5	89,4	91,0	88,1	89,1	91,8

При визначенні шляхів підвищення ефективності використання потенціалу земельних ресурсів слід враховувати, що земля як фактор виробництва в виробничій функції у порівнянні з працею та капіталом має ряд принципових відмінностей: гранична межа заміни землею інших ресурсів визначається не тільки спадним ефектом масштабу, а, в першу чергу, просторовою обмеженістю; межі заміненості землі працею чи капіталом дуже звужені; запровадження у виробничий процес досягнень НТП дещо розширює ці границі, але на незначні величини; здатність землі підвищувати родючість ґрунту за умов правильного використання дозволяє отримувати зростаючий ефект без збільшення масштабу виробництва.

Головною проблемою погіршення стану земельних ресурсів залишається деградація ґрунтів, в першу чергу – розвиток ерозійних процесів, фізична деградація ґрунтів, яка проявляється у переуцільненні верхніх шарів ґрунту. Причиною виникнення ерозії є активне утворення ярів у результаті діяльності людини, часті оранки, боронування, трамбування сільськогосподарчою технікою. Станом на 1.01.2009 року на території Миколаївської області обліковувалось 1 млн. 192,4 тис.га земель, підданих ерозії, що складає 38% від загальної площі області, та 13,7 тис. га підтоплених земель або 0,4%.

Таким чином, центральними проблемами підвищення ефективності використання потенціалу зем-

лі є: підвищення якості землі та ефективне управління земельними ресурсами.

Найбільшу стурбованість викликає ситуація із забрудненням ґрунтів свинцем, який навіть у незначних концентраціях токсичний для людини. МДР свинцю становить 32, кларк – 10 мг/кг ґрунту. Середній вміст в ґрунтах Миколаївської області: міді – 0,53, цинку – 0,31, кадмію – 0,10, свинцю – 2,04 мг/кг, що не перевищує максимально допустимих рівнів [5], які складають 3,0; 23,0; 0,50; 20,0 мг/кг відповідно. Проте в окремих районах зареєстроване підвищення кількості цих елементів до 3,46; 8,63; 2,53; 11,40 мг/кг.

Територія порушених земель по Миколаївській області складає 4,1082 тис. га, що складає 0,17 % від загальної площі області. [9].

Так, система землеустрою, яка склалась в часи командно-адміністративної системи потребує удосконалення з ряду причин: земля в ринкових умовах є економічним об'єктом обігу на ринку земельних ресурсів, що означає: по-перше, земля має визначену вартість – нормативну, експертну та ринкову, в той час, як за командно-адміністративної економіки поняття ринкової вартості не існувало взагалі, а тому не розроблялись методики щодо визначення такого виду цін; по-друге, вартість землі переходить від одного суб'єкта власності до іншого, в той час, як в плановій економіці земля була об'єктом лише міжгалузевого обігу; в ринкових умовах, на відміну від командно-адміністративної економіки, система управління земельними ресурсами є "замовником" на законодавчі акти, за допомогою яких буде встановлено спосіб використання земельних ресурсів; в ринковій економіці сприятливі умови для розвитку фермерських господарств та орендних підприємств, які в більшості невеликі за розмірами, що не притаманно командно-адміністративній економіці, і вимагає нових підходів до визначення оптимальних розмірів господарств; розвиток приватної форми власності вимагає досягнення двох ефектів щодо використання природно-виробничого потенціалу земельних ресурсів: народногосподарського та комерційного (по відношенню до конкретного землекористувача), що необхідно враховувати в процесі управління земельними ресурсами, оскільки екологічні та економічні інтереси держави та землекористувача, як правило, не співпадають; екологізація виробництва, яка не мала пріоритетного напрямку розвитку за часів планової економіки, що призвело до значного погіршення екологічних показників землі.

Удосконалення системи управління земельними ресурсами в Україні на теперішньому етапі розвитку земельних відносин має бути спрямоване на вдосконалення механізмів державного регулювання землепорядкування за такими напрямками: підтримка всіх форм власності; удосконалення системи оподаткування землі; вдосконалення орендних відносин; розви-

ток кредитування під заставу землі, в тому числі іпотечного кредитування; розвиток і контроль ринку землі; зменшення кількості конфліктів, пов'язаних з використанням землі; перехід від екстенсивних до інтенсивних форм землекористування; удосконалення моніторингу земель, порядку ведення державного земельного кадастру та оцінки земель; охорона навколишнього середовища; землепорядне забезпечення проведення земельної реформи; інформаційне обслуговування органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб; поліпшення якості контролю за господарською діяльністю на землі; удосконалення нормативно-правової і методичної бази в галузі землекористування.

ВИСНОВКИ

1. Розвиток приватної форми власності на землю вимагає перегляду питання щодо визначення ефективності використання її потенціалу. Оскільки земельні ресурси як основний засіб виробництва мають здатність відновлювати природну родючість ґрунту, що сприяє підвищенню економічної ефективності, слід визначати також екологічну ефективність використання земельних угідь.

2. Відсутність якісного контролю з боку держави за рівнем використання земельних угідь призвели до суттєвого погіршення структури та якісного стану земель.

3. Економічна ефективність використання потенціалу сільгоспугідь в цілому та в розрізі категорій господарств Миколаївської області в динаміці знижується. Аналогічна тенденція спостерігається по врожайності основних сільськогосподарських культур.

4. Структурна перебудова економіки країни відбувається в основному як нерегульована з точки зору сталості процесу. Підвищенню ефективності землекористування сприятиме перевід його на модель сталого розвитку, який передбачає взаємне узгодження екологічних, економічних та соціальних чинників розвитку.

5. На мікрорівні раціональне землекористування, яке передбачає покращення якості ґрунтів та ефективне управління земельними ресурсами, забезпечується комплексом заходів, який включає ґрунтозахисна система землеробства. Запропонована модель ґрунтозахисної системи землеробства радгоспу "Степовий" Миколаївського району засвідчує, що вказані заходи будуть мати позитивний еколого-економічний ефект, виражений приростом врожаю продукції у кількості 12460 корм. од.; створенням позитивного балансу гумусу +0,06 т/га; отриманням 225,5 тис. грн. чистого еколого-економічного ефекту, в тому числі 39,1 тис. грн. чистого екологічного ефекту (17,3 %). При визначенні необхідної площі посіву багаторічних трав для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу використана запропонована автором формула.

6. Особливістю реалізації національного екологічного інтересу й екологічної безпеки загалом є чинник трансформації пострадянського суспільства та прагнення інтеграції до світової спільноти. Рівень уваги до екологічних проблем чітко кореспондується з реальним

вибором зовнішньої стратегії України, з визначенням у багатовекторності основних пріоритетів, напрямів розвитку держави для забезпечення економічної та екологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

[1] Закон України "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" [Текст] // Голос України від 14.01. 2011. – №6.

[2] Агроекологічний моніторинг в зоні надзвичайної екологічної ситуації Первомайського району Миколаївської області [Текст] / А. П. Зайченко, М. О. Троїцький, Г. В. Печена, Р. Я. Дичковський, Н. І. Шпорт // Наук. пр.: Наук. метод. журнал. – Вид-во МДГУ ім. П. Могили, Миколаїв, 2006. – Т. 58., Вип. 45. – С. 63–67.

[3] Державне агентство водних ресурсів України, Миколаївське обласне управління водних ресурсів [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.vodhoz.com.ua/>

[4] **Запольський, А. К.** Основи екології [Текст]: підручник / А. К. Запольський, А. І. Салюк. – К. : Вища школа, 2001 р. – С. 358.

[5] **Лаптев, О. О.** Екологічна оптимізація біогеоценотичного покриву в сучасному урболандшафті [Текст] / О. О. Лаптев. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1996.

[6] Миколаївська обласна державна адміністрація, Управління екології і природних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.duecomk.gov.ua/>

[7] **Новаковський, Л. Я.** Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування [Текст] / Л. Я. Новаковський, М. А. Олещенко. – К. : Урожай, 2007. – С. 276.

[8] **Потай, І. Ю.** Економіко- екологічні чинники антропогенного впливу на земельні ресурси Миколаївської області. [Текст] / І. Ю. Потай, Л. Л. Бобровська // матеріали VII Всеукр. наук. екон. читань з міжнар. участю. Технології та методи піднесення економіки України. – Миколаїв : НУК, 2014.